



KUML 19
70
FOR P.V.GLOB

KUML

KUML

ÅRBOG FOR JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB

1970

With Summaries in English

Mit deutschen Zusammenfassungen

JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB SATTE DETTE KUML FOR

P. V. GLOB

PÅ 60 ÅRS DAGEN DEN 20. FEBRUAR 1971

I KOMMISSION HOS
GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG
KØBENHAVN

1971

Omslag:
P. V. Glob:
Jysk Tordenvej

Redaktion:
POUL KJÆRUM

Copyright 1971
by
Jysk Arkæologisk Selskab
JSBN 8700 22971 7

Printed in Denmark
by
Jysk Centraltrykkeri A/S

INDHOLD/CONTENTS

<i>Peter Seeberg</i> : Det frie felt. P. V. Glob og de danske provinsmuseer	9
A clear field. P. V. Glob and the Danish provincial museums	
<i>Klaus Ferdinand</i> : Etnografien på Moesgårdmuseet	13
The ethnographical collections at Moesgård	
<i>Hellmuth Andersen</i> og <i>Ole Klindt-Jensen</i> : Hesselbjerg. En gravplads fra vikingetid	31
Ein wikingerezeitliches Gräberfeld	
<i>Tage E. Christiansen</i> : Træningslejr eller tvangsborg	43
Training-camp or garrison-fort	
<i>Kristján Eldjárn</i> : En tau-stav fra Island	65
A Tau crosier from Iceland	
<i>Knud J. Krogh</i> : Den norske stavkirke	83
The Norwegian stave-church	
<i>Aslak Liestøl</i> : En uartig historisk runeinskription	91
A historic runic inscription from Bergen	
<i>Jytte Lavrsen</i> : Brandstrup. Nye billeder af et gammelt fund	99
Brandstrup – new illustrations to an old find	
<i>Peter Riismøller</i> : Pottemageren i Pederstræde	109
The potter of Pederstræde	
<i>Erling Albrechtsen</i> : Den ældre jernalders bebyggelse på Fyn	123
Early Iron Age settlement on Funen	
<i>C. J. Becker</i> : De gådefulde lerblokke fra ældre jernalder	145
Die rätselhaften Tonblöcke aus der älteren Eisenzeit	
<i>Hans Neumann</i> : Et dødehus fra Enderupskov	157
Ein Totenhaus von Enderupskov	
<i>Erling Johansen</i> : Med hevet hånd	171
The raised hand	
<i>Mats P. Malmer</i> : Bronsristningar	189
Bronze engravings	
<i>Sverre Marstrander</i> : Et magisk fangstlokkemiddel	211
A magical hunting charm	
<i>C. A. Moberg</i> : Regional och global syn på hällristningar	223
Research in rock carving	
<i>Povl Simonsen</i> : Sydskandinavisk i Nordskandinavien	233
South-Scandinavian petroglyphic art in northern Scandinavia	
<i>Holger Friis</i> : Flinthugningspladsen ved Studeli klit	243
A Neolithic bivouac at Studeli klit	
<i>Hans Jørgen Madsen</i> : To dobbeltgrave fra jysk enkeltgravskultur	249
Two double graves from the Jutland Battle-axe Culture	
<i>Bent Sylvest</i> : Dolktidsgrav med ravsmykker	261
Late Neolithic grave with amber pendants	
<i>Anders Hagen</i> : Om arkeologiens kulturbegreb	267
On cultural conceptions in archaeology	
<i>Hans Helbæk</i> : Da rugen kom til Danmark	279
The arrival of rye in Denmark	
<i>Ulrik Møhl</i> : Fangstdyrene ved de danske strande	297
Seal and whale hunting on the Danish coasts	
<i>J. Troels-Smith</i> : Naturvidenskabelig datering	331
<i>T. G. Bibby</i> : »... efter Dilmun norm«	345
»... according to the standard of Dilmun«	
<i>Karen Frifelt</i> : Jamdat Nasr fund fra Oman	355
Jamdat Nasr finds in the Oman	
<i>Peder Mortensen</i> : Om Barbartemplets datering	385
On the date of the temple at Barbar in Bahrain	

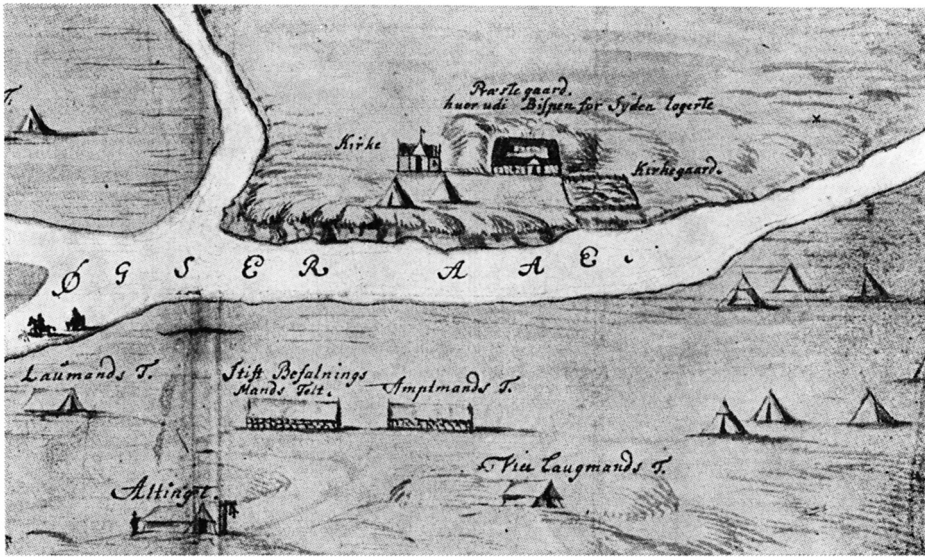


Fig. 1. Del af et prospekt af Þingvellir i begyndelsen af 18. årh. Til højre for gård og kirke er tau-stavens findested, her afmærket med et kryds.

Part of a prospect of Þingvellir in the beginning of the 18th century. The finding place of the tau crosier is here marked by an X to the right of farm and church.

EN TAU-STAV FRA ISLAND

Af Kristján Eldjárn

Det gamle altingssted, Þingvellir, var skueplads for store begivenheder i Islands historie i oldtid og middelalder. Fortidsminder på dette historiske sted er imidlertid ikke imponerende. De eneste synlige minder er nogle overgroede bodtomter, der for en stor del vittterligt stammer fra det 18. årh. De dækker dog formodentlig over ældre kulturlag, rester af ældre bodtomter, sandsynligvis helt fra sagatiden. Fund af enkelte oldsager er sjældne. Omfattende udgravninger ville kunne kaste noget lys over forholdene på det gamle tingsted, men nogen særlig fristende opgave kan det næppe siges at være. På altingsstedet opholdt man sig kun nogle få dage hvert år, således at man ikke kan vente rige kulturlag der (1), det skulle da snarest være i de nærmeste omgivelser omkring selve Þingvellir-gården, som har været bebygget uafbrudt siden oldtiden og spillede en vis rolle i forbindelse med tingstedet. Og det var netop på gårdens hjemmemark den ting blev fundet, der her skal fremlægges.



Fig. 2 a-b. Fotografier af tau-stavens to sider. 1:1. Foto Gísli Gestsson.
Photos of the two sides of the tau crosier.

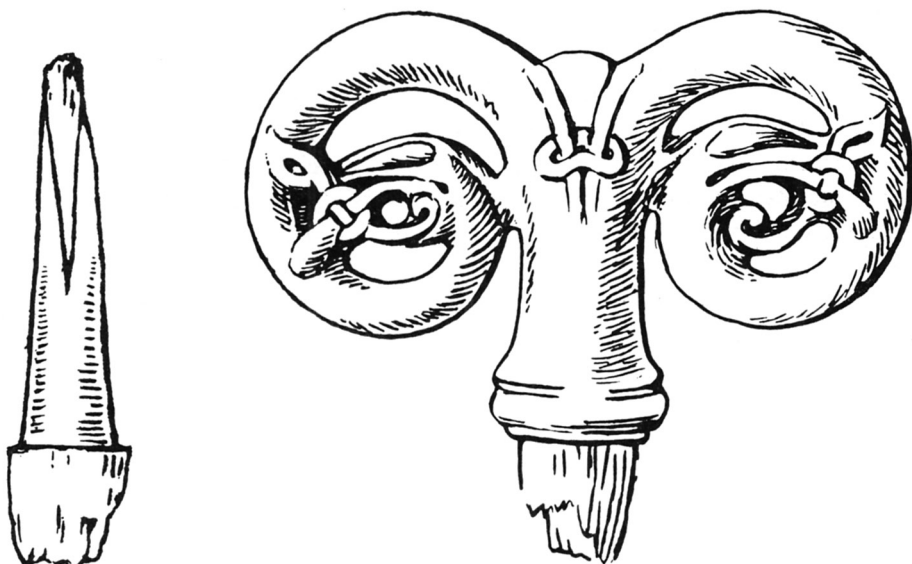
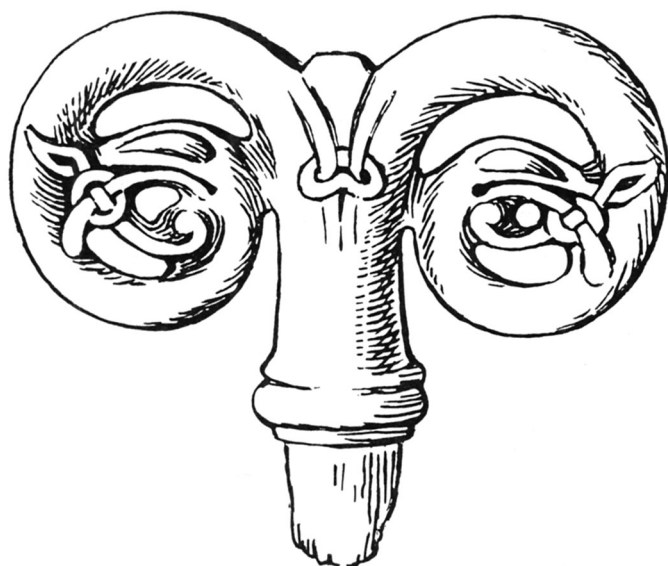


Fig. 3 a-b. Tegninger af tau-stavens to sider. 1:1.
 Drawings of the two sides of the tau crossier.

Fig. 4. Stump af selve staven, endnu på plads i døllen.
 The top end of the staff, still preserved in the socket.

Den 24. maj 1957 blev museumsinspektør Gísli Gestsson af altingsstedets opsynsmand tilkaldt for at se på fundomstændigheder vedrørende en genstand af bronze, der var fremkommet ved nedgravningen af et kabel fra gårdens beboelseshus til en bro over Öxaráen på vejen til det på stedet værende hotel. Ifølge Gestssons notater ligger findestedet syd for gården, på selve hjemmemarken, hvor man nogle år tidligere havde plantet birketræer på et temmelig tuet stykke land (fig. 1). Ingen spor af bygninger var synlige på overfladen. Den fundne genstand lå i en dybde af 43 cm i et jordlag som indeholdt en del trækulstumper, der lå så spredt at de ikke dannede et sammenhængende lag. Et gulvlag var dette slet ikke, men det var Gestssons indtryk at det muligvis var et lag der havde afsat sig under et bræddegulv. Trækul sporedes ned til ca. 1 m dybde, derefter urørt jord. En del sten sås i grøften, og et stykke nordøst for genstandens findested lå tre sten side om side på en sådan måde, at de måtte formodes at danne en del af en væg. 13 m nordøst for findestedet, i retning af gården, gik grøften gennem et tydeligt gulvlag af den sædvanlige islandske karakter, på et 9,20 m bredt bælte. Laget var mørkegråt og lå under et 50 cm tykt lag ren muldjord. Et 13,4 cm langt *bryne* af grå blød skifer fandtes i laget og lå ved siden af en sten, der formodedes at kunne være en stolpesten (2).

Om fundomstændighederne er der ikke stort mere at sige. Der har åbenbart stået et hus på dette sted, men foreløbig vides ikke mere om dets karakter. Det var meningen i hvert fald at foretage en prøvegravning på stedet, men af forskellige grunde er dette endnu ikke sket; stedet er fredlyst og findestedet afmærket, og før eller senere vil man vel iværksætte en undersøgelse der. I og for sig er der dog ikke grund til at vente med at publicere det sjældne fund. Ved en fremtidig udgravning kan det muligvis sættes i en bestemt milieusammenhæng, men det kan også godt tale for sig selv, uafhængigt af andet.

Genstanden fra Þingvellir er åbenbart topstykket til en stav, bestående af en dølle med to påsiddende symmetrisk stillede kroge (fig. 2a-b og 3a-b). For nemheds skyld kaldes den her foreløbig en *knapp*. Den er støbt af bronze og teknisk dygtigt udført. Støbningen er lykkedes godt og overfladen er jævn og smuk. Mod forventning kan man ikke se at knappen nogen sinde har været forgyldt. Den har nu en smuk mørkegrøn patina, som på visse steder, ikke mindst inden i krogene, er dækket af lysere irudfældning, der forstyrrer helhedsindtrykket noget.

Knappens mål er følgende: Tværs over krogene er den 8,7 cm, døllens længde eller højde er 5,1 cm, dens udvendige tværmål er nederst 2 cm, og lidt højere oppe 2,4 cm.

Knappens stamme er døllen, hvori stavens ende er blevet indstukket og hvor en stump af den endnu sidder. Døllens åbning er 1,5 cm i tværmål, men hulrummet indsnævres jævnt opad, som tegningen af den bevarede stavstump viser. Døllen er åben foroven, men den øvre åbning er mindre end den nedre og ikke rund. Af staven er kun bevaret tappen der går op i døllen, og et 1,5

cm langt stykke ned fra den. Staven har været af rød kornel (*Cornus sanguinea* L.), en træsort, der siges bl. a. at egne sig godt til spadserestokke (3). Den har været 2 cm i tværmål, men om oprindelig længde kan intet siges. Døllen har hvilet på en tværskåren afsats på staven. Knappen har været omhyggeligt fæstet. Tappen er foroven splittet ned til midten og derpå er en passende kile (af fyrretræ) blevet drevet ovenfra ned i splitten (fig. 4). En sådan kile kaldtes formodentlig *veggr* på oldsproget (4). Denne fremgangsmåde viser at døllens øvre åbning er oprindelig eller i hvert fald har været der, da knappen sidste gang blev sat på en stav. I denne forbindelse bør det antydes, at knappen muligvis er noget beskåret øverst. Der er noget ufuldendt ved den måde hvorpå midtstykkerne, mellem de to kroge, er behandlet foroven. Det kan tænkes, at noget er skåret eller filet af dem, det samme gælder nogle affladede partier ud fra dem til begge sider. Det er dog muligt at dette er oprindeligt, at man har ønsket at krogene gradvis affladedes noget ned mod midtpartierne.

Under følgende nærmere beskrivelse af Pingvellir-knappen henvises en gang for alle til de ledsagende fotografier og tegninger. Knappen er symmetrisk om døllens midtlinie, med sine to kroge ud til begge sider. Symmetrien er fuldkommen for den ydre konturs vedkommende. Hvis man folder et fotografi eller en tegning af knappen sammen om døllens midtlinie, dækker de to kroge hinanden nøjagtigt. Gennembrydningen er derimod ikke helt symmetrisk, og dyrehovederne er heller ikke nøjagtigt ens, skønt forskellen ikke er stor. I det hele taget er afvigelserne så ubetydelige at de ikke svækker den symmetriske helhedsvirkning. Kunstneren har åbenbart stræbt efter fuldkommen symmetri.

Døllen er forneden forsynet med dekorative, forhøjede ringe. På begge sider er der desuden ornamentet, der øjensynlig har skullet være ens. De kan beskrives således, at krogenes hvælvede yderlinjer ligesom fortsætter i form af forsænkede streger, der to og to danner bånd, som nærmer sig hinanden ned efter døllen og dér går igennem en »kringle«, der knytter dem sammen og samtidig virker som et bindeled mellem de to kroge. Kringlerne er i relief, men virker i hvert fald nu temmelig udviskede.

Selve krogene, der er knappens mest iøjnefaldende træk, er runde i tværsnit, jævnt afsmalnende fra deres basis øverst på døllen, indtil de har gennemløbet en hel cirkel og går over i de dyrehoveder, der afslutter dem og vender ret ud fra døllen, hver til sin side. Dette er faktisk kun to plastiske dyrehoveder, hver med to sider eller profiler, og set på den måde er dyrene fire. Det har været kunstnerens mål at de skulle ligne hinanden så meget som muligt. De er ikke alle lige godt udført, men afvigelserne er så små, at en beskrivelse af et af hovederne gælder for dem alle.

Krogene kan opfattes som dyrenes lange krummede eller snarest spiralformede hals, hvorpå hovedet sidder, buet foroven og stærkt afsmalnende fremad. Hovedet er forsynet med et stort udstående, mandelformet øje, der næsten fylder hele hovedets sideflade, spidst fortil. Overkæben går over i en snude

eller snabel og tegner sig i relief ude på selve krogen, hvor den slår en sløjfe og derefter fortsætter nedad og indad, tværs over underkæben, og afsluttes som et lille oprullet blad ved dyrets strube. Underkæben går også ud på selve krogen og afsluttes dér som et tungeformet blad i relief. Hvor overkæbens snabel krydser underkæben er de begge stukket gennem en ring, vekselvis over og under. Denne beskrivelse gælder, som allerede sagt, for alle fire hoveder.

Dyrene er forsynet med en nakketop langt tilbage på hovedet, men flygtigt set er den ikke påfaldende, fordi den benyttes som bro mellem dyrets nakke og døllen. Det er dog ganske tydeligt, at denne bro bør opfattes som en nakketop, navnlig ses det klart på den ene side.

Som allerede bemærket er knappen fra Pingvellir teknisk godt udført. Ornamenterne og dyrehovederne er dog ligesom lidt sløje i tegningen, men alt er godt proportioneret og helhedsvirkningen er god, det hele er i organisk sammenhæng, der er hverken mere eller mindre end der skal være. Det synes at være berettiget at udtrykke sig således, siden dette arbejde tydeligvis er i Urnesstil med de velkendte karakteristiske træk. Dyrene er Urnesdyr. Det store hvælvede, mandelformede og fortil spidse øje vidner om Urnesstil i fuld blomstring, hvilket let kan vises ved en mængde nære paralleller. Snabelen, der slår en sløjfe og derefter går skråt ned over underkæben og ender som et lille oprullet blad ved dyrets strube, er også et af Urnesdyrenes ejendommeligheder, ses endda på selve Urnesgavlen, men få eksempler er dog bedre til sammenligning end dyrene på Ardre-sten III fra Gotland (fig. 5). Overensstemmelsen mellem de to værker er stor; på Ardre-stenen mangler der i grunden kun ringen som de to kæber går igennem hvor de krydses, men også den er et godt kendt Urnestræk, skønt man måske kan sige at det er endnu mere typisk for Ringerikestil, ses blandt andet midt på Vangstenen fra Valdres, som er et af de mest typiske Ringerikemindesmærker. Men det vil ikke være nødvendigt at føre flere beviser for at dyrehovederne på Pingvellir-knappen er i Urnesstil. Dertil er det for indlysende. Det er tilstrækkeligt at henvise til David M. Wilsons og Ole Klindt-Jensens udredning af denne stilart i deres nye bog om vikingetidens kunst, samt de mange og gode illustrationer, den bringer (5).

Foruden selve dyrehovederne er »kringlerne« på begge sider af døllen værd at lægge mærke til. Den slags kringler udpeges ofte som et af Ringerike-stilens kendetegn. De bruges gerne hvor flere blade eller grene samles i ét, f. eks. ved roden af Ringerike-palmetten. For at nævne nære sidestykker fra forskelligt hold til Pingvellir-kringlerne, henvises til de islandske Flatatunga-udskæringer, den norske Heggen-fløj, den svenske Söderala-fløj og bronzebeslaget fra Winchester i England. Muligvis kan man også sige, at det brede tungeformede blad, der afslutter dyrenes underkæbe, er mere i familie med Ringerikestil end Urnesstil. Men det gælder vistnok både for dem og selve kringlerne, at noget lignende også kan påpeges i Urnesstil.

Til slut nogle ord om knappens symmetri. Det kan måske med en vis ret



Fig. 5. Ardre-sten III fra Gotland, med bl. a. to symmetriske dyrehoveder i Urnesstil. Både selve hovederne og deres anordning viser nært slægtskab med Þingvellir-staven.
Efter Viking Art.

Stone Ardre III from Gotland, with two symmetrical animal heads in the Urnesstil. The heads, as well as their placing, are closely related to those on the Þingvellir staff.

siges, at selve genstandens natur opfordrer til en symmetrisk udførelse, men en kunstnerisk vilje til symmetri er alligevel mærkbar. En stærk tilbøjelighed til symmetri gør sig gældende i Ringerikestilen og bidrager i visse tilfælde til at gøre den noget stiv og død (6). Dette kan vises ved mange eksempler, men her må det være nok at henvise til to allerede nævnte værker, bronzebeslaget fra Winchester og Ardre-sten III, hvis stil defineres som værende på grænsen mellem Ringerike og Urnes. Men i den fuldt udviklede Urnesstil er man kommet bort fra symmetrien, hvilket bedst illustreres ved selve Urnesudskæringerne og flere svenske runestene. Þingvellir-knappens fuldkomne symmetri



Fig. 6. Et plastisk dyrehoved støbt af bronze, vistnok fra Gotland, har formodentlig siddet på et skrin. Efter Viking Art. A three-dimensional bronze animal head, in the Urnes style, probably from Gotland.

skulle således snarest henvide den til Ringerikestilen. Symmetriske dyrehoveder, hvis stilling meget minder om Pingvellir-knappens dyr, ses på mange værker, bl. a. bronzespændet fra Tändgarve i Sverige og på Ardre-sten III, for blot at nævne to eksempler. Ligesom selve hovederne på Ardre-stenen minder også dyrenes krumme halse og symmetriske anordning stærkt om Pingvellir-knappen. De to kunstværker viser et nært slægtskab som forskelligt materiale og dermed teknik ikke kan skjule.

Men er knappens symmetri et Ringeriketærk, så er dens plastiske natur dog mere i overensstemmelse med Urnesgruppens kunstværker (7). Som bekendt er Ringerikestilen en udpræget fladestil, hvorimod stærke tendenser til plastisk udførelse gør sig gældende i Urnesstilen. Selv hvor dyrene er bundet til en flade, har de en udpræget tilbøjelighed til at hæve sig over den og mere eller mindre løsrive sig fra den, som f. eks. på selve Urnes-portalerne. De kendte Urnesspænder, som man vist finder over hele Norden, er helt plastiske, for ikke at tale om de to (vistnok gotlandske) plastiske dyrehoveder af bronze, der formodentlig engang har siddet på et skrin (fig. 6). Både teknisk og stilistisk står de Pingvellir-knappen nær.

Der er næppe grund til at føre denne diskussion om Pingvellir-knappens stil videre. Måske virker den, i sin korthed, noget forvirret, men det skyldes den kendte vanskelighed ved at skelne mellem Ringerike- og Urnesstil. Det er klart, at Urnesstilen er en fortsættelse og videreførelse af Ringerikestilen, og derfor er der ikke noget skarpt skel mellem dem. Der er værker i ren Ringerikestil og andre i ren Urnesstil, men en mængde værker er blandede, har elementer fra begge stilarter. Det er netop derfor flere forskere har villet slå dem sammen til ét under benævnelsen runestensstil. Det er dog sikkert berettiget at skelne mellem de to trin, hvor det ene udviklingsmæssigt er yngre end det andet, som fremhævet af Wilson og Klindt-Jensen, men det turde være indlysende, at de må have levet mere eller mindre side om side, og at ordne de bevarede mindesmærker i en kronologisk rækkefølge på stilistisk grund-

lag, vil være betænkeligt. En præcis datering af Pingvellir-knappen skal ikke forsøges. Men hvis det er rigtigt, at det drejer sig om et arbejde i Urnesstil, som dog viser flere tydelige Ringerikettræk, så er det tilladeligt, på forskningens nuværende stadium, at foreslå at den snarest må være fra det 11. århundredes tredje fjerdedel, tidsrummet 1050–1075. Det kan næppe være meget galt. Ældre burde den i hvert fald ikke være, formodentlig heller ikke nævneværdigt yngre.



Fig. 7. Fra det irske Kilfenora-stenkors.
Fremstillingen viser to mænd, den ene med
en krumstav, den anden med en tau-stav.
Efter F. Henry: Irish Art III.

From the Irish Kilfenora stone cross. Two
persons, one with a crosier, the other with
a tau-cross.



Fig. 8. Evangelisten Mathæus med en tau-stav. Fra Cross of the Scriptures, Clonmacnoise, Irland. Efter F. Henry: Irish Art II.

The evangelist St. Matthew holding a tau staff. From the Cross of the Scriptures, Clonmacnoise, Ireland.

En kulstof-14 analyse af stavstumpen vil vel meget let kunne lade sig gøre. Men når man trods alt på stilhistorisk grundlag kan sætte så snævre tidsgrænser for genstandens tilblivelsestid, synes en kulstofdatering i hvert fald ikke at være påkrævet.

Om Pingvellir-knappens tilblivessted kan man ikke have nogen begrundet mening. Urnesstilen har sikkert været rådende i alle Nordens lande, men den har også blomstret på de Britiske Øer sent i det 11. århundrede som påvist af flere forskere. At Pingvellir-knappen er et nordisk arbejde synes dog at være mest sandsynligt, men noget nærmere kan umuligt siges derom. Der skulle ikke være noget i vejen for, at den er lavet på Island, uden dog at andet taler derfor end findestedet, som dog ingen afgørende betydning har i denne sammenhæng. Bortset fra knappens oprindelsessted viser den, at islænderne havde god lejlighed til at følge med i stiludviklingen i det 11. århundrede, hvorom Flatatunga-udskæringerne er det mest veltalende vidnesbyrd (8).

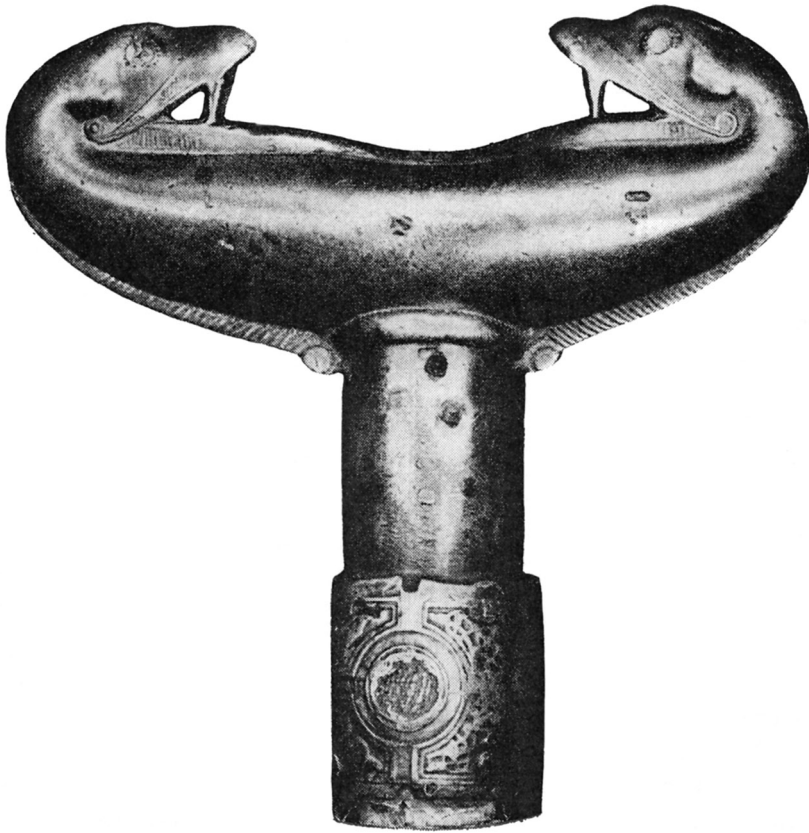


Fig. 9. Tau-staven fra Kilkenny, Irland, støbt af bronze, den eneste bevarede irske tau-stav.
Efter F. Henry: Irish Art III.

The tau staff from Kilkenny, Ireland, the only preserved Irish tau staff. 11th or 12th century.

Værket på Pingvellir-knappen er bemærkelsesværdigt, men dens natur og bestemmelse er dog mere opsigtsvækkende. Der kan næppe være tvivl om, at knappen hidrører fra en bispestav, *baculus episcopalis*, af den type, som går under benævnelser tau-stav (eller tau-kors, af det græske navn på bogstavet T, tau). Krumstaven er som bekendt en biskops eller en abbeds liturgiske myndighedssymbol, overgivet biskoppen under vielsen og abbeden ved velsignelsen. Krumstav skal først være nævnt som liturgisk symbol i anledning af det fjerde koncil i Toledo 633, men dens historie vides dog at række længere tilbage i tiden, i hvert fald til 5. århundrede (9).

I Irland har man kendskab til bispestave langt tilbage i tiden. Man ser dem på billedstene og sten kors i hvert fald så tidligt som i det 8. århundrede. Disse gamle irske krumstave var korte og mindede om spadserestokke med en krog. Lignende krumstave kendtes vistnok på kontinentet, om end ikke helt så langt tilbage (10). Flere krumstave af denne irske type er bevaret, nogle af dem berømte for deres højtstående kunstneriske udsmykning og ofte



Fig. 10. Alcester tau-staven, udsåret af hvalrostand, engelsk arbejde fra 11. årh.
Efter C. H. Read.

The Alcester Tau, carved from walrus ivory; an English work from the 11th century.

afbildede i oversigtsværker om irsk stiludvikling (11). Men foruden disse ejendommelige krumstave ser man også tau-stave både på irske og skotske billedstene (12). Gode eksempler hvor man ser både krumstav og tau-stav på samme billedfremstilling, er stenen fra Drumhallagh og stenkorsene fra Kilfenora (fig. 7) (13). Endnu et godt eksempel findes på det berømte stenkors fra Clonmacnoise, hvor evangelisten Mathæus ses holdende en tau-stav foran sig (fig. 8) (14).

Som allerede sagt er adskillige tidlige irske krumstave bevarede, men kun en eneste tau-stav, og den er fra det 11. eller måske det 12. århundrede (fig. 9). Det er tau-staven fra Kilkenny (15), støbt af bronze, med en for størstedelen glat overflade og to symmetriske dyrehoveder, som imidlertid er bøjet opover og ser mod hinanden, altså modsat anordningen på Pingvellir-staven, hvor dyrehovederne bøjer nedover og ser ud til modsatte sider. Denne irske tau-stav er ikke påfaldende lig den islandske, bortset fra at begge er støbt af bronze og afsluttes med dyrehoveder, som dog ikke er særlig nærbeslægtede på de to stave. I den forbindelse bør man huske, at de ikke er ganske samtidige; men Kilkenny-staven må sikkert drages ind i diskussionen om den islandske tau-stav.

Tau-stave af hvalrostand (sjældnere elfenben eller ben) er bevaret, vistnok først og fremmest i England, bl. a. både i Victoria og Albert Museet og The British Museum. Der er ingen grund til at komme nærmere ind på dem her, men som et pragtfuldt eksempel skal nævnes den berømte Alcester-stav, the Alcester Tau, i The British Museum, et overordentlig fint stykke, udsåret af hvalrostand, uden tvivl et engelsk arbejde fra første halvdel af det 11. årh. eller i hvert fald fra før den normanniske invasion (fig. 10) (16). En anden tau-stav af udsøgt kvalitet findes i Victoria og Albert Museet (nr. 371-71), lavet af hvalrostand, ligesom Alcester-staven dækket med udskæringer, formodentlig et rhinsk arbejde fra det 11. årh. (17). Disse to tau-stave har bl. a.

det til fælles, at de har to symmetriske kroge, der afsluttes med dyrehoveder, som vender ud fra stavens stamme, foruden at de er udstyret med pragtfulde udskæringer, der dækker hele overfladen. En meget enklere udførelse ses derimod på den såkaldte St. Ruperts bispestav (»Rupertus-Pastorale«), som nu opbevares i St. Peters-klostret i Salzburg (fig. 11). Den er af elfenben og så godt som uden udsmykning, bortset fra at de to kroge som afslutning har haft ganske enkle dyrehoveder, hvoraf det ene mangler nu, tillige med en stor del af spiralen. Dette stykke menes snarest at være af syditaliensk oprindelse og dateres til 11.-12. årh. Umiddelbart minder St. Ruperts bispestav ganske meget om Þingvellir-staven (18). – Alle bevarede tau-stave af hvalrostand eller beslægtede materialer er fra 11. eller 12. årh.

I de nordiske lande er ingen tau-stav bevaret, eller afbildninger af en sådan. Þingvellir-staven er da den første af sin slags i Norden, hvis den er rigtigt identificeret, hvad der vel næppe kan være tvivl om. Den virker ved første øjekast umiddelbart som en lille bispestav med to kroge, og en sammenligning med bevarede tau-stave styrker kun den opfattelse, at dette må være den rigtige forklaring. Þingvellir-staven er enkel og lidt grov i sammenligning med de to nævnte pragtstykker af hvalrostand, som begge to er vidnesbyrd om et højtstående og forfintet kulturmilieu, men slægtskabet fornægter sig dog ikke. Grundformen er den samme, de to symmetriske dyrehoveder med krumbøjede halse, der næsten danner en spiral (19). På den anden

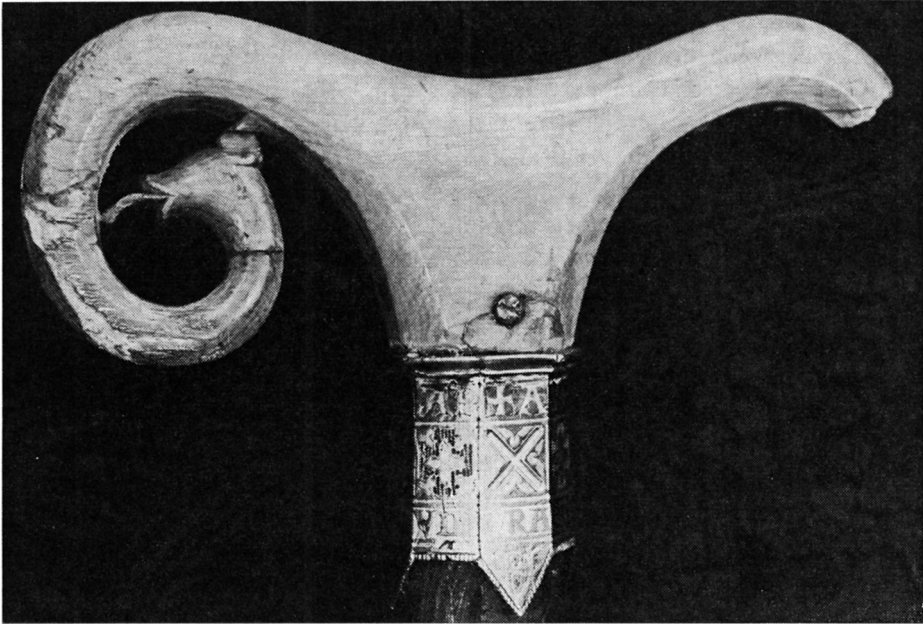


Fig. 11. Den såkaldte St. Ruperts bispestav i St. Peter-klostret i Salzburg.
Foto Dr. Adolf Hahnl.

The so-called Crosier of St. Rupert in the Monastery of St. Peter, Salzburg.

side viser vort stykke slægtskab med Kilkenny-staven ved at begge er lavet af samme slags materiale og med samme teknik, og i en enkel udførelse.

Det synes ikke at stå helt klart, om der var en liturgisk forskel på en tau-stav og en krumstav. Françoise Henry siger i sin nye bog, at hun ikke kender nogen specialundersøgelse om dette emne. Det forhold, at der i Irland er bevaret adskillige pragtstykker af krumstavtypen over for en eneste forholdsvis beskedne tau-stav, til trods for, at begge typer åbenbart har eksisteret side om side, gør den slutning nærliggende, at tau-stavene i det hele taget har været enklere og måske ikke stået så højt i liturgisk rang som krumstavene. Men denne formodning kan være ubegrundet, og forskerne synes at være tilbøjelige til at tro, at tau-staven simpelthen er en særform af en biskops eller en abbeds myndighedstegn (20), at begge former har haft den samme funktion helt op til det 12. årh., skønt krumstav med én krog på den tid allerede er ved at vinde overhånd i den romersk-katolske kirke for siden at blive enerådende der. Krumstaven med to kroge sejrede derimod i den østlige kirke, hvor den endnu bevarer sin stilling (21). Krogene afsluttes gerne med dyrehoveder, hvilket forøvrigt også er almindeligt på krumstave med én krog, som f. eks. på den islandske Skálholt-biskop Páll Jónssons krumstav af hvalrostand fra omkr. 1200. Tau-staven fra Þingvellir må derfor snarest skønnes at være en biskops eller en abbeds fuldgyldige værdighedstegn.

Hvis man tør tro på dette melder det klassiske spørgsmål sig: Hvem har dette biskoppelige myndighedstegn tilhørt? Man skal tage sig godt i agt, hvis man føler sig fristet til at etablere en oldsags tilknytning til en historisk person eller begivenhed. Men i dette tilfælde er mulighederne så få, at man ikke kan lade være med at fundere lidt over dem. Abbeder kan vi lade ude af betragtning, sådanne fandtes ikke på Island i perioden 1050–1075, som ifølge ovenstående formodentlig er Þingvellir-stavens omtrentlige tid. Men netop den periode falder stort set sammen med den første islandske biskop Ísleifr Gizurarson til Skálholts embedstid. Han blev viet af ærkebiskop Adalbert i Bremen i 1056 og var derefter bisop over hele Island til sin død i 1080. Bispestolen på Hólar blev først stiftet i 1106. Biskop Ísleifr kommer derfor først i betragtning som Þingvellir-stavens indehaver. Måske har man lidt svært ved at tænke sig, at en så fornem prælat som biskop Ísleifr har haft et så lidet prætentivt værdighedstegn som Þingvellir-staven. En sådan indvending er dog næppe holdbar, biskop Páll Jónssons allerede nævnte krumstav fra en tid da den islandske kirke netop udfoldede særlig stor pragt, er ikke synderlig mere imponerende. Derimod kan man med fuld ret sige, at det ville være næsten ufatteligt, at biskop Ísleifr, der åbenbart var en højt kultiveret og aristokratisk person og faktisk den islandske kirkes grundlægger, skulle have tabt sin bispestav på selveste Þingvellir. Men hvad ved vi?

Men der er flere muligheder. Der var biskopper på Island før Ísleifr og delvis samtidig med ham. Vor viden om dem har en god hjemmel i Aris Íslendingabók og Hungrvaka, Skálholt-bispernes saga (22). Ari må have

haft førstehånds kendskab til disse mænd, som var hans forældres samtidige. Disse biskopper var selvsagt ikke viet til nogen bispestol, de var missionsbiskopper, *episcopi in partibus*, alle udenlandske. Nogle af dem var på Island i første halvdel af det 11. årh. og kan derfor lades ude af denne diskussion. En af dem var biskop Hróðolfr (Rudolf), som opholdt sig på Island i 19 år (1030–1049), men var vendt tilbage til England i 1050, hvor han døde i 1056 som abbed i Abingdon. Om biskop Jón »den irske« står det ikke klart, hvor længe han var på Island, men han led martyrdøden i Vendland i 1066, hvis han, som man mener, er den Johannes Scotus, som Adam af Bremen nævner. Denne mand kunne være Þingvellir-stavens ejer. Det samme gælder biskop Bjarnharðr (Bernhard) »den saksiske«, som var på Island i 19 år (1048–1067), hvorefter han drog til Norge og blev biskop i Selje. Endvidere kommer i betragtning biskop Heinrekr (Henrik), som formodes at være den samme som senere blev biskop i Lund og dér døde af drukkenskab i 1066, men helt sikkert er det ikke, at der er tale om samme person.

Her har vi altså nævnt tre udenlandske missionsbiskopper, som alle kan tænkes at have ejet Þingvellir-staven. Men desuden var der på Island ikke mindre end fem omrejsende biskopper, *episcopi vagantes*, således navngivne af Ari: Qrnolfr og Goðiskolkr og tre »ermske«, Petrus, Abraham og Stephanus. Disse biskopper var på Island inden for tidsgrænserne 1056 og 1072. Biskop Ísleifr havde vanskeligheder med dem, fordi de konkurrerede med ham om folkets hyldest, men det lykkedes ham med ærkebiskop Adalberts bistand at få dem ud af landet. Ellers vides intet om dem med sikkerhed. De to førstnævnte menes på grund af deres navne at have været tyske, men de tre »ermske« muligvis fra Ermland (Ermeland, Warmia) syd for Østersøen, som sandsynliggjort af Magnús Már Lárusson (23). Han mener, at disse uønskede gæster må have været græsk-katolske. Iøvrigt er det unødvendigt at komme nærmere ind på dette spørgsmål her. Det er en historisk kendsgerning, at disse personer var på Island i biskop Ísleifrs tid, og siden de kaldte sig biskopper har de båret biskoppelige insignia. Tau-staven fra Þingvellir kunne have tilhørt en af disse mænd. Det er måske nok så tiltalende en tanke, at en bispestav, der tilsyneladende enten er tabt af vanvare eller kastet væk, netop har tilhørt en sådan omstrefjende udenlandsk klerk, som var uønsket i landet og til sidst blev fordrevet af biskop og ærkebiskop tilsammen.

Samtidig være det sagt, at det ikke er forfatterens mening at ville lægge vægt på, at Þingvellir-staven har tilhørt en af de såkaldte »ermske« biskopper. Mulighederne synes at være disse: Den kan have tilhørt biskop Ísleifr selv, men missionsbiskopperne og de omrejsende biskopper er mindst lige så oplagte kandidater. Muligvis ligger der så noget helt andet bag, noget som er udenfor vor rækkevidde. Og det forringer ikke stavens værd, at den til syvende og sidst må forblive anonym. I al beskedenhed fortæller den et lille stykke nordisk kulturhistorie.

SUMMARY

A Tau Crosier from Iceland

In 1957 a bronze object was found some 50 cm below the surface of the homefield at Þingvellir, a farm situated at the ancient meeting-place of the Icelandic parliament. The object is identified by the present author as a tau cross or tau crosier. It consists of a socket – in which the top end of a staff of cornel wood is still preserved – with two symmetrically placed crooks, all cast of bronze in one piece. The metal is now oxidized to a dark green and there are no traces of gilding. On both sides of the socket there are engraved lines running through loops of the well-known Ringesrike or runestone kind. The crooks are terminated by animal heads typical of the Urnes style, with an elongated pointed eye filling almost all the open space of the head, long twisted lip-lappets and degenerate head-lappets. The object must certainly be grouped with the monuments of the Urnes style, and consequently it should very likely be dated to the third quarter of the eleventh century, a period roughly coinciding with the term of office of the first bishop of Iceland, Bishop Ísleifr Gizurarson (1056–1080). If this object really is a bishop's staff, as suggested by the author, it could possibly have belonged to Bishop Ísleifr. It might also have been in the possession of a foreign missionary bishop or an itinerant bishop, as both kinds of clerics are known to have been in Iceland in the eleventh century. At any rate this unique three-dimensional, fully developed work in the Urnes style seems to show what a pastoral staff could look like in early Christian times in the Northern countries.

Kristján Eldjárn
Reykjavík

NOTER

- 1) Om Þingvelli's topografi og fortidsminder samt de hidtil gjorte undersøgelser se Matthías Þórðarson: Þingvöllur. Alþingsstaðurinn forni. Reykjavík 1945.
- 2) Gísli Gestssons optegnelser vedrørende fundomstændighederne findes i Þjóðminjasafns arkiv.
- 3) Forfatteren takker lærer Haraldur Ágústsson for god hjælp ved bestemmelsen af såvel stavens som kilens træsort.
- 4) Jvf. Kristján Eldjárn: »Klambraarveggr«. Afmæliskveðja til Alexanders Jóhannessonar. Reykjavík 1953.
- 5) David M. Wilson og Ole Klindt-Jensen: Viking Art. London 1966 (Vikingetidens kunst. København 1966). Nærværende forfatter mener, at Þingvellir-knappens stilistiske position i den grad er hævet over enhver tvivl, at det ikke ville lønne sig at henvise til flere paralleller end denne nye bog omtaler og illustrerer. Det skønnes også at være unødvendigt her at bringe illustrationsmateriale, som de fleste arkæologer har ved hånden i talrige godt kendte værker.
- 6) D. M. Wilson og O. Klindt-Jensen lægger vægt på dette i deres bog, se note 5. De i det følgende nævnte kunstværker er alle afbildet i bogen.
- 7) Herom navnlig Ole Henrik Moe: Urnes and the British Isles. Acta Archaeologica XXVI, 1955, s. 1ff.
- 8) Om Ringesrikestil og Urnesstil på Island se Kristján Eldjárn: Carved Panels from Flata-tunga, Iceland. Acta Archaeologica XXIV, s. 81–101, og samme: Kuml og haugfé úr heiðnum síð á Íslandi, Akureyri – Reykjavík 1956, s. 399–422.
- 9) Om krumstavens historie med mange henvisninger se F. Cabrol: Dictionnaire d'archéologie et de liturgie. Paris 1948, under *crosse*.
- 10) Françoise Henry: Irish Art I, London 1965, s. 100–101.

- 11) Som eksempler kan nævnes den prægtige Kells-krumstav fra omkr. 900, som Máire Mac Dermott: *The Kells Crosier*. *Archaeologia* XCVI, 1955, s. 59–113, og St. Dymphna og St. Mels krumstave fra første halvdel af 10. årh., se samme: *The Crosiers of St. Dymphna and St. Mel*. *Proceedings of the Royal Irish Academy*, 58C4, 1957, s. 167ff. Flere udmærkede eksempler fra det 11. årh. kunne nævnes. En ny og værdifuld diskussion af disse krumstave findes hos F. Henry: op. cit. II, 1967, s. 114–120; endvidere om mange andre irske krumstave helt til 12. årh., F. Henry: op. cit. III, flere steder i bogen, se register.
- 12) F. Henry: op. cit. I, s. 123 og 125, og III, s. 99.
- 13) F. Henry: op. cit. I, s. 124, fig. 15a, og III, s. 139, Pl. 56–57.
- 14) F. Henry: op. cit. II, s. 173, Pl. 95.
- 15) F. Henry: op. cit. III, s. 99, Pl. 19.
- 16) Charles H. Read: *A Morse Ivory Tau Cross Head of English Work of the Eleventh Century*. *Archaeologia* LVIII, 1903. Read diskuterer her flere tau-stave og viser billeder af dem. Om Alcester-krumstaven, se også D. Talbot Rice: *English Art 871–1100*. Oxford 1952, s. 166–167, Pl. 40. Også Talbot Rice omtaler kort flere tau-stave af hvalrostand eller lignende materiale.
- 17) C. H. Read: op. cit. s. 2, se fig. 5 på s. 6; se endvidere f. eks. Hanns Swarzenski: *Monuments of Romanesque Art*. London, Pl. 306–307.
- 18) Om St. Ruperts bispestav se *Österreichische Kunsttopographie* XII, s. 56, fig. 84; *Salzburgs alte Schatzkammer*, udstillingskatalog, 11. juni til 15. sept. 1967, s. 48, nr. 4; P. B. Cott: *Siculo-Arabic Ivories*, Princeton 1939, nr. 155, Pl. 62. – Forfatteren takker Dr. Albin Rohrmoser for oplysninger og anskaffelse af fotografier.
- 19) Det fortjener at blive nævnt, at Alcester-stavens dølle, ligesom Pingvellir-stavens, har været åben foroven, og muligvis har den været forsynet med et topstykke, som nu er tabt. I ovenstående beskrivelse af Pingvellir-staven antydes det, at også den muligvis har haft et lille topstykke eller en topformet afslutning i højere grad end nu synligt. Hvis det har været tilfældet, mangler der ikke meget i, at den minder om topstykkerne på de kendte islandske Möðrufell-planker, som dog ikke har dyrehoveder, men symmetriske spiraler. Se om disse udskæringer Ellen Marie Magerøy: *Tilene fra Möðrufell i Eyjafjord*. Viking XVII, Oslo 1953, s. 43–62. Endvidere E. M. Magerøy: *Planteornamentikken i islandsk treskurd*. *Bibliotheca Arnarnagana*, Suppl. Vol. V, København 1967, s. 23–25, Suppl. Vol. VI, Pl. 35–38. Udskæringerne fra Möðrufell er sikkert ikke meget ældre end Pingvellir-staven, og alene den strenge symmetri i deres topmønstre gør det naturligt at minde om dem i en diskussion af staven.
- 20) Se herom C. H. Read: op. cit. s. 3–5. Denne artikels diskussion af tau-stavens liturgiske stilling samt dens forhold til krumstaven er ganske vist gammel og kan være forældet. Men Reads resultat synes dog at være i overensstemmelse med moderne forskeres opfattelse. Nærværende forfatter takker David M. Wilson for værdifuld vejledning i et privatbrev af 13.2.1970.
- 21) *Encyclopedia Britannica*, under *crosier*.
- 22) Om disse biskopper se Jón Jóhannesson: *Íslendingasaga I*, Reykjavík 1956, s. 169–172; Jakob Benediktsson: *Íslensk fornrit I, 1*, Reykjavík 1968, s. 18–19, udgiverens fodnoter til *Íslendingabók*.
- 23) Magnús Már Lárusson: *Um hina ermsku biskupa*. *Skírnir* CXXXIII, 1959, s. 81–94. Engelsk version af samme artikel: *On the so-called »Armenian« Bishops*. *Studia Islandica* 18. Reykjavík 1962, s. 23–38.

